

ערקתי יצבא אנדרס

מאת יחיאל בשן

לאחר שיחיאל בשן שוחרר ממתנה ריכוז סובייטי בירכתי הצפון נשלח בקבוצה של פליטי פולין לדרום, ברח מן השיירה, החל נודד ברחבי אסיה המרכזית. לאחר שהתגדל לתחנת נסיונות חקלאית בטורקמניה, וקבל תפקיד של אגרונום, התגייס לצבאו של אנדרס, ממנו ערק בגלל האנטישמיות.

באסיה התיכונית, רגו מאוד למראה הצעירים בסגנון הריי ניסנס וצ'ק;

להשמיד מיד את האנגלים, (רוסית: מלאכים) פקד. מברשות הסיירים כיסו את הצעירים היקרים בצבע, אולם משנודע הדבר לשלטונות המרכזיים, נידון המסכן לשמונה שנות מאסר. טובי הציירים בברית המועצות גוייסו לריסטאורציה של הצעירים אולם ללא הצלחה (תפקיד זה הוטל עלי אחרים שנים מספר, אולם על כך ארחיב את הדיבור באחד הפרקים הבאים).

המועדון בביראם עלי היה את המרכז היחיד לשעשועים. הוא הכיל מגרש לריקודים, אולם קולנוע ותיאטרון, ספרייה, אולם לתרבות הגוף וכו'. שמונה חודשים בשנה מתקיימות העצרות תחת כיפת השמים ואילו ביתר חודשי השנה כאלו מות סגורים. הדבר הראשון הבולט לעין בגן העירוני או במועדון, הם עשרות הפסלים והפורטרטים של חברי הממ"שלה והפוליטבورو, עשרות סיסמאות, ותמונות תעמולתיות. מנהלת המועדון היתה בחורה, בת קולחוז פשוטה, שכמעט לא ידעה קרוא וכתוב, רק בקושי חתמה את שמה על המיסמכים. היא הצטיינה באסיפת שתי נורמות של כות"ז זה ליום, וכפרס על כך הועמדה בראש המועדון. את כל ה"עניינים ניהל למעשה, סגנה, ובה, שאיבד את שתי רגליו מחלת "בירגר", ואשר היה בעת ובעונה גם הפנסן וגם היקופאי. הבחור עשה הון תועפות והמנהלת התמימה חתמה... נתקבלתי על ידי הסגן. נודע לי שהם מחפשים צייר קבוע למועדון, אבל קודם לכן יש להם עבודה דחופה, שאינה סובלת דחוי, "ילדי ההפסקה", כתגמול עבור הסיור להרשות להם להיכנס לקולנוע בלי תור, ניצפו את אפי ואת אוגו של הפסל הענקי של סטאלין. העומד במרכז הגן. אם אתקן זאת מהר, אקבל 200 רובל, משכורת של שבועיים. בדקתי את הפסל. הפגיעות היו קלות. תקנתי בגבס את הפצעים. הפסל קבל את צורתו הקודמת. אולם התשלום עוכב ליום אחד. כשבאתי למחרת, מצאתי את האף שוב רצוף. לא היה לי כל ספק, שזה מעשה הילדים העזובים. תיקנתי שוב. אבל התיקונים סולקו שוב בלילה. יעצתי להציב שומר לילה. אבל איזה אורח סובייטי ירצה להסת"בך עם ילדים עזובים?

המשטרה לא רצתה להתערב. גם היא לא היתה מעוניינת בסיכסוך עם ה"בופרונירוני". החלטתי לעמוד בעצמי על המשמר. אחרי חצות, עברו את הגדר כ-20 ילדים וניגשו ישר לפסל. יצאתי ממחבואי הקימתי רעש והבחורים התפזרו. למחרת קיבלתי את התשלום וסיפרתי להם על המקרה. המנהלת בקשה את התערבות המפלגה, התרתה ב"ילדים" שלא תסבול עוד אם יקרה משהו לפסל. אבל את הקץ לתע"ז לולים שמתי אני. המנהיג של החברה בא אלי אחר כך והציע לי שלום תמורת ציור של ראש שבט הודי לכתובת קעקע. הסכמתי, והפסל לא נפגע יותר.

התקבלתי כצייר המועדון בקביעות נתקלה במכשול בלתי צפוי. למנהל תחנת הניסויים והמיון, שעבדתי אצלו קודם כאגרונום, נודע שחורתי. הוא שלח אלי רץ למועדון בדרי"שה, שאחזור לעבודה הקודמת. סירבתי. הוא הוסיף אחרי כמה ימים בעצמו ומסר לי, שאני מועמד לאות הצטיינות עבור הצלחתי הרבה כאגרונום. התברר, שבאותה שנה נת"קבלו יבולים ב-30 אחוז יותר גבוהים מאשר הקודמים. לחזור לא רציתי בשום אופן. כצייר קבלתי משכורת כפולה ומקום מגורים במועדון עצמו וכעבור עירוני, השת"כרתי 400 גרם לחם ליום. מצבי היה, בימים הראשונים,

תי לכלי לבן. אולם מצב רוחי היה עכור ללא גשוא. האו"רה האנטישמית ששררה במחנה, מתחה את עצבי ללא הרף. קשה לתאר את יחס הנוצרים אל היהודים. גידופים וחירוף פים כל היום. עונשים כבדים על כל עבירה של מה בכך. היהודים נשאו כל זאת בסבלנות, בהתנחמם שאף יעזבו את גבולות ברית המועצות, יחזירו לפולנים כגמולם. אני עצמי לא יכולתי להתלונן על יחס רע. לא השתתפתי באימונים צבאיים — תפקידי הצטמצם בעריכת הדיעות — וניהייתי במידה רבה מחופש תנועה. אולם התקרית האנטישמית, שהייתי עז להן יום הדריכו את מנוחתי.

יום אחד הסתבכתי עם אחד הקצינים בשל הערה עוקצנית על חשבון היהודים. מייגור, אחד ממכרי הוותיקים, ה"עיר לי שלא תצמח לי טובה מזה. ידעתי וגם נת בלעדיו. הקצונה הפולנית הגבוהה, שזה עתה עזבה את עבודת הפרך במחנות ובמקומות הגלות חיפשה פורקן לגאחתה, שהושפ"לה. קצינים אלה הפכו לחיות טרף ממש. מר היה גם גורלם של החיילים הפולנים הנוצריים. בית הדין הצבאי הפולני הוציא פסקי דין מות רבים, בגלל עריקה או שוד. ורוב פסקי הדין הוצאו לפועל. חיילים רבים נידונו למאסרים ממושכים. במקרים אלה מסרו את הגידונים לידי השלטונות הסובייטיים. ידעתי, שטופי צבא הפולני יהיה מר, אבל לא יכולתי להבליג על מרידותי על יחסם לחברי, שסבלו במח"נות לא פחות מן הקצינים השחצנים. יהודים קשישים נעזבו לנפשם בעוד שלנוצרים חולקו חבילות מזון, שכתובות שולחיהם היהודים מאריה"ב בלטו עליהן. חבילות רבות אף נשאו כתובות בשפה האידיש.

פעם הרהבתי עוז ופניתי ישר לקולונל שלי בשאלה. "מדוע אתם כל כך עוינים אותנו?" "אתם נשקתם את הטנקים הסובייטיים, כשנכנסו לפולין המזרחית לפי ההסכם עם היטלר."

"הי לאנשים שהיו במחנות לא היה זמן לנשק טנקים, עניתי. "או יהודים אחרים נשקו."

"היהודים היו מנשקים גם טנקים אביסיניים, אילו באו להצילים מפני גייסות היטלר," עניתי שוב. "כל היהודים הם בולשביקים, פרט למתי מספר," גמר הקולונל את השיחה. לא עבר אלא יום והסתבכתי שוב בשל גאוחתי הלאומית, שהושפלה. עתה היה המקרה חמור ביותר. ידעתי שלא איני קה. החלטתי להיפטר מן העריצות אסילו למרות שאבדתי על ידי כך את ההזדמנות האחרונה ל"צאת מן הארץ. אולם לא היה לי קרוב בכל ברית המועצות, ולא היה לי למי לדאוג, פרט לעצמי. ואני כשלעצמי לא איבדתי את התקווה, שעוד אצא למרחב.

עברתי העירה ושם מצאתי מקלט אצל אחד מבני עירי, הוא עשה עסקים לא רעים עם ה"קצונה ומוזנות נמצאו בביתו בשפע.

הוא מצא עבורי חולצה רוסית וזוג מכנסי בר. החלפתי את המדים הצבאיים ולא יצאתי את הבית, חיכיתי עד עבור זעם. הם חיפשו אותי יומיים, וכשלא מצאוני, רשמו שעובתי את ה"עיר בכיוון בלתי ידוע.

שבוע אחר המקרה הופעתי בלשכת ה"מנהל המקומי של נ. ק. ה. ד. הסברתי לו בפשטות את מצבי ולא הסתרתי ממנו דבר. הוא שמע אותי באדיבות ושאל לבסוף במה הוא יכול לעזור לי.

"אני רוצה לחזור לבאיראם עלי," עניתי לו. מנהל ה"נ. ק. ה. ד. התבונן ברשיון הניסיעה שלי, לפיו הגעתי לקרמינה ורשם בשוליו הרש"א לחזור למקום ממנו יצאתי. הוא בעצמו דאג לכך, שאוכל להיכנס לרכבת הקרובה ביותר וכן חזרתי לבאיראם עלי.

לא היה לי כל רצון לחזור לעבודה כאגרונום בתחנת הניסויים והמיון. בכיסי נמצא רשיון ניסיעה של נ. ק. ה. ד. לפי היתה חיבת המשטרה המקומית להכניס אותי לפנסקי הרישום. אבל כל חששותי היו לשוא. כשאף עזבתי את תחנת הרכבת. שמעתי קול מאחורי: "היי, צייר, חזרת. מנהלת המועדון העירוני מחפשת אותך בנרות." הפניתי את ראשי. הדובר היה הקומיסר המקומי לענייני גיוס שהוסיף אתמול גייסתי לצבא את הצייר האח"רן בעיר ועתה יש לך הזדמנות להראות את כוחך."

לא היססתי אף רגע ושמתי את פעמי למועדון העירוני בביראם עלי, שנמצא בגן העירוני ושהייתה לו היסטוריה מפוראת ביותר. האמיר מבוכארה הגיש, בזמנו, שי לצאר ניקולאי השני: ארמון קיץ בביראם עלי, שהיה בעל שני אנפים. את הארמון הראשי הפכו הסובייטים לסנטוריום לחולי כליות, שקנה לו מוניטין בעולם כולו; ואת החלק השני הפכו הסובייטים למר"ערוץ. כתלי ותקרות הארמון היו מקושטים ציורי פריסקו, בכיצוע מיטב הציירים האיטלקיים בזמן ההוא. אולם המנהל הראשון, שנפל בחלקו המועדון מיד לאחר הצלחת המהפכה

למרכז הגיוס של הצבא הפולני באסיה התיכונית בעיר קרמינה באובקיסטן, הגעתי בשעות הבוקר המוקדמות. העיר עצמה שוכנת כ-8 קילומטרים מתחנת הרכבת, אולם הקסר"קטין הראשי של הצבא הפולני נמצא ליד התחנה. פליטים ממתנות העבודה וממקומות הגלות נהרו בהמוניהם לעיירה הקטנה. שוחרתה את הגשר האחרון ליציאה מרוסיה. הידר"עה, שהצבא הפולני סירב להילחם "שכם אל שכם" עם ה"צבא האדום והערפך להצטרף לצבאות האומות המאוחדות, התפרסמה ברבים. לפי הסכם מיוחד עם השלטונות הסוביי"ת, עמד הצבא הפולני לעזוב את הארץ במהירות האפשר"ית. לכל חייל המגויס לצבא הפולני ניתנה הרשות לקחת אתו לטהרן שבפרס את בני משפחתו הקרובים ביותר.

אולם בעוד שפולנים מלידה נתקבלו לצבא, ללא הגבלה, ציפתה ליהודים אכזבה רבה. המועמד לגיוס, שהצהיר על דתו כנוצרית, נתקבל ללא כל בדיקה נוספת. בני משפחתי אוכסנו מיד על חשבון הצבא הפולני, ולאחר אימונים קצרים עזבו את ברית המועצות בדרכם לפרס. אולם בני דת משה נדחו, ברובם המכריע. כדי שלא להבליג את ההפליה הגועזת בצורה דראסטית, הוצאו למתנדבים לצבא היהודים תעו"דות, הפוסלות אותם לשרות לצבא בגלל כושר גופני לקוי, כביכול. רע ומר היה גורלם של אלה. המשפחות התגוללו בראשי חצות. מחלת הטיפוס התפשטה במהירות. עשרות גופות של מתים היו מוטלות ברחובות, הפכו לחזון נפרץ. הסיטרים לא הספיקו לאסוף אותם. מניפת הטיפוס חדרה גם לקסרקטין, ורצאי המטה הפולני מצאו עילה נוספת לא לקבל יהודים לצבא כ"י, טענו. נושאי המהלה הם יהודים.

בפיקוד הראשי של הצבא מצאתי מכרים רבים מלפני המלחמה וממחנות עבודה. הם הבטיחו לי "לגנות חסד" ונדרשתי להתייצב למחרת היום.

סירתי בעיר. עברתי ברגל למרכזה. החוצות המו ככ"רת. אלפי פליטים יהודים, שלא נתקבלו לצבא, מצאו בה מקלט. הם לא אמרו נושא. תמורת "בקשיש" הגון אפשר היה להרשם כמשפחה נוצרית ולעזוב את הארץ. ביתניים פרחו העסקים. הקצינים הגבוהים שבצבא ה"פולני מיהרו לפצות את עצמם על השנים שבזכו במחנות העבודה ובבתי הסוהר, והתחילו להעשיר את עצמם. הם מכ"רו בשוק השחור כמויות גדולות של ציוד צבאי כגון: שמ"כות צמר, בדים, מיצרכי מזון, רפואות. המסחר בדולארים ובלירות שטרלינג פרח. הקצינים לא האמינו בהוצאת רוב"לים סובייטיים מהארץ.

בא הערב. האויר נעשה קריר והסיכוי ללון בחוץ ב"זוהמה לא היה מעודד ביותר. אחד ממכרי גילה לי, שהוא לן זה הלילה השלישי ב"צייכנא" (קיוסק אוובקי למכירת תה), תמורת תשלום קטן. לא היתה לי ברירה. בעל דוכן אחד לתה הסכים. תמורת 5 רובלים, להרשות לי לשבת על הפסל שלו כל הלילה.

"הצייכנא" היתה בעלת 12 מטרים מרובעים בערך. נוכחתי חיש לדעה, שלא הייתי האורח היחיד ב"מלון" הזה. כשלושים איש נשארו ללון, רובם ילדי הארץ, שפרצופיהם לא היו חביבים ביותר. ברבים מהם נכרת מחלת האבעב"ר עות. בעיני רבים התבלטה מחלת הגרענת. כולם היו לבר"שים בלויי סחבות. הם הצטופפו לצדי. ידיהם מיששו את כל כיסי וגם את חלקי גופי ניסיתי להיודם. הסברתי להם, שאילו היה לי כסף, הייתי בוחר לי אכסניה יותר נוחה. אבל ללא הועיל. טרונותם הרגיזתני ללא הפוגה. רצי"תי כבר לעזוב את ה"צייכנא" בחצות, אך הדלתות היו נעולות. היה על לעמוד על שעות הביקר.

לשכת הגיוס היתה מלאה אנשים כשנכנסתי אליה. ב"פינה ישבו האגנים דויגאן ושומאכר, מרוטי עצבים, ומתו"חים. הם עוד לא טימו את אה טעם המחנות. "התנדבותם" מצד הפולני לא היתה לגמרי בסדר. לפי הסכם, רק משוח"ררי המחנות והגולים לסיביר יכלו להצטרף לצבא הפולני. דויגאן ושומאכר לא במות התיאסרונים היהודים ערגה נפשם הצלחתם הרבה על צבא אנדרס היה ההזדמנות היחידה. פרוטקציה לא חסרה לאמנים היהודיים, הם קבלו המלצה לצבא הפר"לני בקרמינה, עבור בדיקה רפואית וחזכו לתוצאות. לבסוף באה ההודעה: הם יתקבלו לצבא. לשמחתם לא היה גבול. צייכנא שגוייסו, אסור היה להם לצאת החוצה. הם בקשו מאחד מחברי להעביר את הבשורה לאיוו גברת. אבל לו היו מנחשים, המסכנים, מה צפוי להם, לא היו בוראי עליונים כל כך.

מה בדיוק קרה, איני יודע עד היום. אבל ידוע היה ש"לפני עזיבת הצבא הפולני את גבולות ברית המועצות, הוס"גרו לנ. ק. ה. ד. ושנים רבות אחר כך בילו במאסר והוג"גלו למחנות העבודה. אלמלא התנינה הכללית לאסירים ה"פולנים, שהוכרזה על ידי הסובייט העליון, לא היינו רואים אותם פה בארץ."

הגיע תורי. מכרי, קציני המטה, קיימו את הבטחתם. נתקבלתי לצבא ורותקתי ללשכת המודיעין של המטה ה"ראשי. מצבי הומויני השתפר מאוד. שוב אכלתי לשובע וכי"י

תעודת המעבר של הנ"ק. זו. ד. לצבא הפולני וחזרה הכותרת: "נ. ק. ה. ד. הרפובליקה הטורקמנית. הנהלת משטרת הפועלים והאיכרים, תעודת מב" 1300. ניתנת לקומזמן יחיאל יעקובוביץ שהוא ראשי נסוע לקרמינה וכ"י. בכתב יד רשומה הרשות להעזוב לטורקמניה."

לא טוב ביותר, אולם האיפוקים היו יותר רחבים. קירבתי לתחנת הרכבת אף היא משכה אותי. לא נענית להפצרות. המנהל רגז ותבע אותי ואת מנהלת המועדון למשפט. הוא הסתמך על סעיף בתקנון העבודה, שאסור לבעל מקצוע לעסוק בעבודה אחרת אם יש התנגדות לכך. הוא טען, שאני אגרונום ולכן אסור לי לעבוד כצייר. לצדי היה ראש העיר ומזכירות המפלגה. הם דאגו בראש וראשונה לכך, שהצד התעמולתי בעיר לא יצלע. נקראתי לשופטת העירונית. "הודה! אמרה לי. "אחה צייר או אגרונום?" "צייר."

תוכל לצייר "קובריק" (מרבד מצוייר, שתולים ליד המיטה)?

אוכל, אם אקבל חומרים.

טוב, תישאר איפוא צייר.

באותו יום נכנסתי לתפקיד של הצייר העירוני בכי"י ראם עלי.